

С.О. Біляєва, Ю.В. Болтрик, І.В. Карашевич, О.Є. Фіалко

ПРО РОБОТУ ПІВДЕННОЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ У 2008 р.

The publication is devoted to the results of the study of mediaeval monuments of the northern Black Sea region in 2008. Permanent excavations in Ochakiv of Mykolaiv Oblast, prospecting in Beryslav Region of Kherson Oblast, and a series of works by means of non-destructive archaeology in Ackerman fortress in Bilhorod-Dnistrovskiyi of Odesa Oblast have been undertaken.

Протягом сезону 2008 р. співробітники Південної середньовічної експедиції провели комплекс досліджень пам'яток XIV—XVIII ст. у Північному Причорномор'ї.

У м. Білгород-Дністровський Одеської обл. працював міжнародний колектив учених з Великобританії, Канади, США, Туреччини й України. Тривали міждисциплінарні дослідження методами неруйнівної археології на терені Аккерманської фортеці XIV—XVIII ст. та навколо неї. Робота складалася з кількох блоків, які відрізнялися своїми напрямами та завданнями.

Насамперед значно розширилися обмірні та геофізичні обстеження, у яких брали участь вчені України та Великобританії, з використанням супутникового GPS Trimble R3, магнітометра Geoscan FM36 Fluxgate Gradiometer, Ground Penetrating Radar та обладнання, представленого І. Ільчишиним, а саме електронного тахеометра Trimble M3 і Geoscan RM15. Завдяки застосуванню взаємодоповнюваної техніки отримано нові дані щодо будівельних залишків у внутрішньому просторі фортеці та поблизу неї. Продовжено й обміри на західній частині стін між Цивільним та Нижнім двором фортеці, які дали можливість поточнити загальні розміри фортеці, а також окремих її ділянок. Цього ж року розпочато обмірні роботи у рові фортеці із залученням електронного тахеометра Trimble M3, який дав можливість працювати у важкодоступних місцях рову.

З метою подальшого вивчення архітектурно-будівельної періодизації, зіставлення архітек-

турних засобів розбудови на різних етапах існування фортеці та встановлення відносної хронології структурних елементів та фортеці в цілому продовжено натурні обстеження архітектурно-будівельних комплексів та окремих елементів фортифікації, зокрема куртин, башт, бастіонів. Результати досліджень дозволили поточнити будівельну періодизацію окремих частин фортеці Молдавського та Османського періодів, які відбивали ступінь пристосування фортифікації до різних етапів розвитку артилерії і були конче необхідними у зв'язку зі змінами у системі озброєння та розвитку артилерійської техніки у Європі. В межах обстеження архітектурно-будівельних об'єктів здійснено відбір проб розчинів. За попередніми визначеннями, всі зразки належать до вапняково-піскових розчинів, але маючи певні відмінності, репрезентують різні будівельні та хронологічні періоди з урахуванням функціонального призначення відповідних споруд та їхніх частин.

Важливим кроком до встановлення абсолютної хронології об'єктів фортеці є запровадження вивчення конструктивних елементів з деревини шляхом дендрохронологічних аналізів. За Договором між ІА НАНУ та Лабораторією Корнуельського університету, США (ЛАНЕД) здійснено відбір 58 зразків у різних частинах фортеці.

Продовжено також дослідження в галузі історичної археології. Зіставлення інформації про розбудову та ремонтні роботи на терені Аккерманської фортеці XVI—XVII ст. дозволяє відтворити ретроспективу розвитку структурних частин пам'ятки, зокрема Нижнього двору, району порту. В основу зіставлення покладено уривки повідомлень, які містяться у документах османських архівів. Узгодження наративної інформа-

ції з відповідними натурними об'єктами слугує підставою для визначення хронологічної складової цього пошуку.

У сезоні 2008 р. було продовжено камеральне вивчення та цільову фотофіксацію значного масиву матеріалів археологічних досліджень минулих років, переданих на зберігання до Білгород-Дністровського краєзнавчого музею, вивчення окремих категорій артефактів з написами, зокрема люльок.

Крім того, на базі експедиції було проведено Польовий семінар, присвячений проблемам всебічного вивчення Аккерманської фортеці, а також сучасного стану та заходів збереження цієї пам'ятки. Окрім співробітників експедиції, в ньому взяли участь: віце-президент АН Молдови доктор архітектури М.Є. Шлапак та заступник директора Українського науково-технічного центру консервації та реставрації (ДПТЦ «Конрест») Р.Б. Гуцуляк. Обмін інформацією та обговорення питань проводились за окремими проблемними блоками проекту. Перший блок присвячувався дендрохронологічним дослідженням, завдання яких та очікувані результати докладно виклав представник ЛАНЕД проф. Т. Важний. Він підкреслив значні потенційні можливості Аккерманської фортеці у справі побудови єдиної кореляційної шкали Європи. Т. Важний звернув увагу на те, що деревина, використана в архітектурно-будівельних конструкціях фортеці, представлена переважно дубом з первісних лісів, не лише є добрим матеріалом для датування, але й дозволяє вирішувати багато питань, пов'язаних з їх походженням, кліматом та навколишнім середовищем у цілому.

В. Остапчук нагадав про повідомлення писемних джерел щодо постачання деревини з Валахії та Молдови. Про необхідність порівняння зразків з матеріалами Подніпров'я зауважив С.М. Сагайдак. Ю.В. Болтрик звернув увагу на важливу обставину: вивчення фортець у просторі, їх взаєморозташування, може, у свою чергу, пролити світло на питання контролю за водними шляхами і сприятиме з'ясуванню шляхів постачання деревини. У дискусії взяли участь також К. Фінкель та М.Є. Шлапак.

Наступний блок обговорень охоплював проблемами, що виникають у процесі геодезичних та геомагнітних обстежень поверхні у дворах та поза стінами фортеці. Їм присвятив свій виступ А. Тернер, який відзначив складність роботи з магнітометром та георадаром в умовах наявності сучасного бруду і комунікацій. Про

результати обстежень, проведених у 2008 р., та подальші плани обмірних робіт за допомогою GPS йшлося у виступі І.В. Карашевич.

Значну увагу учасники круглого столу приділили питанням архітектурно-будівельної періодизації фортеці і відносної хронології її складових. За попередніми результатами макроаналізу та візуальних обстежень док. Дж. Беннетт відзначив способи будівництва різних частин фортеці та вживання декількох типів каменю, що дозволило говорити про певну відносну хронологію пам'ятки. Але найважливішим, на його думку, є мікроаналіз, зокрема перебудов, пов'язаних зі змінами в артилерії (розміри гармат для XV ст., форма вез та особливості кам'яної кладки).

Результатами вивчення матеріального комплексу, здобутого за останні археологічні сезони, поділилися С.О. Біляєва та О.Є. Фіалко. Обговорювалися питання хронології окремих груп знахідок та окремих будівельних комплексів.

Активну участь в обговоренні проблем історії будівництва фортеці та стану її вивчення взяла М.Є. Шлапак, автор відомих монографій з архітектури Аккерманської фортеці та численних робіт з історії фортечного будівництва на теренах Молдавського князівства доби середньовіччя. Вона зауважила, що у її працях було більше запитань, ніж відповідей. Дослідниця вказала на результативність робіт, проведених міжнародною експедицією, яка є потужною та висококваліфікованою командою, що вчасно робить свої відкриття загальним надбанням наукової спільноти. Вона підкреслила, що лише міжнародна група фахівців, яка працює на засадах міждисциплінарних досліджень, може ефективно вивчати таку складну пам'ятку як Аккерманська фортеця, де відбилися культурні традиції різних народів Євразії. Необхідно докласти максимум зусиль для продовження успішного проекту та збереження об'єкта для прийдешніх поколінь. Ще пані М.Є. Шлапак висловила подяку керівництву експедиції за запрошення до співпраці та плідне наукове спілкування.

Підсумки обговорення наріжних питань досліджень, розглянутих на Польовому семінарі, підвела керівник експедиції С.О. Біляєва.

Роботи було також проведено у м. Очаків Миколаївської обл., де працювала лише українська частина складу експедиції. Тут тривали обстеження фортифікації міста: залишків Старої фортеці, на місці якої було побудовано містечко Менглі Гірея та османську фортецю Ози,

укріплень окольного міста (в районі уроч. Левада, так званого Турецького валу неподалік Морського порту, фортифікацій часів Російської імперії). По периметру укріплень здійснено обмірні роботи за допомогою GPS та уточнення координат фортифікаційних споруд. В уроч. Левада продовжено розкопки ділянки, частину якої ми досліджували у 90-ті рр. XX ст. Тут відкрито залишки господарських будівель та ями, які за знахідками (фрагменти кухонного та столового посуду, напівфаянсових виробів турецьких центрів художньої кераміки Ізнік і Кютах'я, уламки чашок з китайського фарфору, посуд зі скла) датуються переважно XVI—XVII ст. Значну частину колекції склали знаряддя праці з заліза, а також уламки побутових виробів із бронзи. У колекції монет, крім османських, слід відзначити невеличкий скарб російських монет Катерини II з білого металу. Траплялися також поодинокі античні знахідки.

З метою подальшого вивчення розповсюдження культурних нашарувань територією сучасного міста закладено шурф на середині східного краю (ринкової сторони) Центрального скверу поза межами колишніх фортець. Знайдена в шурфі кераміка сграфіто, яка за аналогіями може бути віднесена до XIV ст., засвідчує існування тут поселенської структури до побудови містечка Менглі Гірея у 1492 р.

Розвідки у Херсонській обл. були зосереджені у двох місцях. Насамперед було здійснено обстеження залишків фортеці Кизи-Кермен, яка відома за писемними джерелами з середини XV ст. За допомогою GPS встановлено точні координати всіх кладок, що помітні в узбережній смузі. Це своєю чергою дозволяє порушити питання про подальше вивчення фортеці. Наступним кроком було обстеження башти біля с. Козацьке Бориславського р-ну з фіксацією її координат.

